

L'autoria de la llegenda del Rescat de les Cent Donzelles

Xavier Pedrals i Costa

Llegenda nascuda a Bagà i difosa a partir de l'obra de l'historiador Pere Tomic i de l'escola històrica de Santes Creus. És avui una de les llegendes catalanes més conegudes.

El contingut

El 1147 el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, sobirà de Catalunya, junt amb les repúbliques italianes de Pisa i Gènova, i els regnes de Navarra i Castella, organitzaren una expedició contra la ciutat d'Almeria, aleshores niu de pirates sarraïns que assolaven les costes mediterrànies¹.

Catalans, pisans i genovesos atacarien la ciutat per mar, mentre que els altres aliats ho farien per terra. Ramon Berenguer IV va comandar l'esquadra, mentre que Galceran de Pinós, fill i hereu dels senyors de Bagà va ser l'almirall de l'esquadra catalana en la seva qualitat de cap de la mainada del comte de Barcelona. L'empresa va ser un èxit, i el botí considerable, però a causa de la seva gosadia, Galceran i el seu escuder, el cavaller de Sant Cerní, van caure presoners dels sarraïns.

Els sarraïns sabedors de la importància del personatge, i volent-se refer del triomf cristià demanaren un rescat desproporcionat: cent mil dobles d'or, cent draps de brocat, cent cavalls blancs, cent vaques bragades, i cent donzelles.

El baró de Pinós, pare d'en Galceran, vengué part del seu patrimoni per fer front al rescat, i Berenguera de Moncada, esposa del presoner hi aportà el seu dot. En poc temps l'única part que

restà per aplegar foren les cent donzelles.

En assemblea celebrada al seu palau, el baró de Pinós acceptà l'oferiment dels seus vassalls, que amb gran recança decidiren aportar les cent donzelles, recollides entre les de la baronia. Recollit el rescat, s'encomanà a uns quants cavallers, comandats pel batlle del castell de Bagà, de conduir-lo al seu destí. La intervenció miraculosa de Sant Esteve, patró de la vila, del que Galceran era devot, l'alliberà del seu empresonament, l'escuder va ser deslliurat per intervenció de Sant Genís, patró de la seva parròquia, ambdós es van trobar de matinada prop del port de Salou. Allí es trobaren amb el seguici del Rescat. Retornats tots a Bagà, Galceran com a mostra d'agraïment va fer lliures de remença totes les dones que nasquessin des d'aquell moment a les cases que havien donat les seves filles pel Rescat; i a elles les va proveir d'un bon dot pel matrimoni; també cedí a l'església de Sant Esteve la meitat

del delme que cobrava a la parròquia.

El fons històric

La llegenda té un fonament històric marcat. Tots els personatges són reals i documentats: Ramon Berenguer IV, Berenguera de Moncada, Galceran de Pinós, pare i el mateix protagonista de la llegenda. Pel que fa als Pinós, l'homonímia del pare i el fill, ha produït alguns errors i el mateix document en que ens basem en produeix altres, que no fan dubtar, en absolut de la seva existència². També és un fet rigorosament històric la conquesta d'Almeria pels cristians el 1147, on no podia faltar un Pinós, que a més era mainader comtal, és a dir cap de l'agrupació permanent de gent armada al servei del comte de Barcelona.

La versió triada

El text més antic conservat prové de la parròquia de Bagà, va ser dictat per Pere Tomic, i autenticat davant el notari Antoni d'Artigavella el 1431, actuaren com a

testimonis de la veritat del que s'explicava les persones de més edat de la Vila. Aquesta versió coincideix en ser de les més riques i circumstanciades³.

L'autor de la versió

Tradicionalment el text de 1431 havia estat atribuït a Pere Tomic, doncs gairebé totes les versions conegudes deriven del contingut d'aquesta acta notarial baganesa, que ell va dictar; tanmateix les còpies i les edicions rarament especificaven aquest punt. De fet era un pressupòsit acceptat que les llegendes, per la seva mateixa naturalesa, no solien tenir autor, en tot cas recopilador, ja que van néixer, per a ser transmises de manera oral, tinguessin o no fixació escrita des del primer moment. Remarquem, com Riquer, que Tomic va ser l'autor del relat conservat, la llegenda ja existia.

A partir de les seves obres, Eufemià Fort i Cogul, els anys 60

Relleu escultòric de bronze dedicat al Rescat de les Cent Donzelles. Bagà.

i 70, proposà fra Bernat Mallol com a autor de la versió original de l'acta baganesa, lligant-la a la tradició històrica de l'escola de Santes Creus, de la que Bernat Mallol va ser un redactor assenyalat. Fort, dedueix que Tomic conegué i se serví de manera molt pròxima de l'obra d'aquest autor.

L'enquesta del gremi de freners de Barcelona

El 12 de juliol del 1431 el gremi de freners de Barcelona, que tenia Sant Esteve de patró, envià un delegat seu a Bagà per demanar una còpia autèntica del procés del miracle. Un cop a la Vila, no hi hagué manera de trobar el procés, ja que el rector de la parròquia, de qui depenia el document era fora per temps. Com que s'acostava la celebració del gremi, determinaren, fer una informació pública del tema. Convocaren a les voltes de baix de la plaça de la Vila els més vells de la població i altres persones significades. Pere Tomic⁴, cavaller, relatà el rescat, que havia llegit en alguns llibres, i els altres actuaren de testimonis de la veritat del que s'explicava. La còpia va ser llegida davant una "multitud numerosa", entre la qual hi havia Galceran de Pinós, fill del baró, els cònsols de la Vila i el Batlle. Un a un juraren la veritat del que es deia ja que era un fet conegut a tota la terra de Pinós i llocs veïns i ho havien sentit explicar als pares i avis, estava pintat al retaule de l'església i ho havien escoltat en prediques moltes vegades. De tot el procés se'n va fer acta, atorgada pel notari Antoni d'Artigavella.

Les interpretacions respecte a l'autoria del text

Eufemià Fort interpretà que Tomic llegí la versió de l'acta baganesa, que ell suposa havia de ser l'elaborada per fra Bernat Mallol a Santes Creus, on el fet que hi tingués la tomba Galceran de Pinós hauria creat el caliu necessari per donar forma a la llegenda. D'allí passaria a Bagà, no n'especifica el camí, on tindria molt d'èxit en ésser-ne el protagonista un membre de la família Pinós. Fort donà per suposat que Tomic conegué la història escrita per Ber-

Vitrall de l'església de Sant Esteve de Bagà.

nat Mallol, de la que es conserva sols un extracte, i que també disposà de la seva versió del Rescat, que no ens ha pervingut.

La llegenda a Bagà, ja era viva molt abans que Tomic l'escrivís, com ho manifesta la pròpia acta en dir que tots els presents juraren un a un sobre els quatre evangelis la veritat del que es deia, que ho havien sentit predicar molts anys a l'església de Bagà, que ho havien oït explicar a persones que ja havien mort, avis i besavis, que tot era del domini públic a tota la terra de Pinós i llocs circumdants i que aquest miracle era representat al retaule de l'església de Bagà. Tot plegat argumenta el fet que la llegenda era viva a Bagà abans que suposadament l'escrivís fra Bernat Mallol. D'altra banda el retaule de Gualter, la representació més antiga conservada del Rescat, és datat el 1370, el que suposa una consolidació anterior de la llegenda força al límit de la cronologia de fra Bernat Mallol.

Tornant a la versió del 1431, hi ha alguns elements històrics de la baronia de Pinós segurament molt poc coneguts per personat-

ges de fora de la comarca i que són citats a l'acta. Trobem, per exemple, el castell de Sull, que va ser de poca rellevància, però la seva jurisdicció i senyoria van ser dilatades en el temps.

El llinatge dels Sant Cerní està documentat fins molt tard, encara hi havia persones amb aquest cognom a les baronies al segle XVII, però el que descendia de l'escuder i tenia el castell de Sull s'extingí amb Ramon de Sant Cerní, rector de Bagà, a cavall entre el segle XIII i el XIV. Aquest personatge fou contemporani del pare de Tomic. L'autor del text sabia que Sull no era cap de parròquia. La donació del cavaller de Sant Cerní la va fer a la parròquia de Sant Genís de la Roca de Pinós, topònim avui desaparegut i en el que es confonen bona part dels que copien l'acta. Cita també castells i llocs de la baronia: Saldes, l'Espà, Gòsol, Vilanova del Banat, Gisclareny, etc. Creiem que tota aquesta informació, i encara d'altra que és continguda al document, era de difícil accés per un monjo de Santes Creus, de no ser que fos un coneixedor profund de la baronia.

Socialment l'autor coneixia bé la situació dels pagesos a Bagà, on les noies de determinades cases eren lliures de la servitud de la remença, això sols succeïa en alguns masos, sense seguir cap lògica aparent. Aquesta situació probablement havia estat consagrada a partir de la carta de franqueses de la Vila del 1233 i depenia de la situació del mas dins els termes que la carta defineix. La conseqüència del Rescat va ser que el senyor va fer lliures de remença només les noies dels masos que havien col·laborat amb les seves filles al Rescat; era una explicació conclouent sobre el tema.

Naturalment, la necessitat de justificar la situació de les dones de remença o el delme de l'església de Sant Esteve era una qüestió baganesa, o de la baronia, no d'enlloc més; era a Bagà i sa baronia on el text tenia justificació.

Si existí una versió d'en Bernat Mallol, i Tomic la conegué, tot suposat, no va ser la que va dictar, plena de referències fora de l'abast d'un estrany a la baronia.

Per tots aquests motius, i encara altres de menors que no cal desglossar, creiem que no es pot dubtar de l'autoria de Pere Tomic respecte a aquesta versió de la llegenda del Rescat.⁵

Notes

1. Recomanem especialment per aprofundir en aquest tema: RIQUER, Martí de: *La llegenda de Galceran de Pinós i el rescat de las cien doncellas*, Barcelona, 1944. I l'article: "Galceran de Pinós i el rescat de les cent donzelles" dins el volum: *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, 2000; FORT i COGUL, Eufemià: *La llegenda del rescat de Sant Esteve*, Vilaseca-Salou, 1973; PEDRALS i COSTA, Xavier: *Pere Tomic: la història segons els cavallers (Bagà, segle XV)*, Gironella, 1994 i *Pere Tomic: històries i llegendes*, Bagà, 1998. La darrera publicació sobre la llegenda del rescat és el llibre: *El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve*, de diversos autors, coordinat per Coral CUADRADA i Montserrat GARRIGA, 2018. Interessant i voluminosa aportació. En aquest llibre l'article dedicat al Rescat, de Ramon SETÓ i Maria ESTRADÉ, es fa ressò i recull algunes aportacions nostres al text: "El Rescat de les Cent Donzelles", article inclòs al volum col·lectiu *El Rescat de les Cent Donzelles*, Bagà, 2000, que aplega rescats d'arreu de l'estat. Tanmateix no menciona l'autor de l'article sinó els coordinadors del volum.
2. La versió conservada de la llegenda diu que Berenguera de Moncada era la mare d'en Galceran, quan era la muller, com ho corroboren documents de l'època, ja que consta com a "filius Stephanie" i el seu fill Ramon Galceran, com a fill de Berenguera. És de remarcar que a la genealogia dels Pinós a la Gran Enciclopèdia Catalana, vol. XI, 1978, p 601, confon el pare i el fill. També el *Diccionari biogràfic Albertí*, vol. III, 1969, p. 515.
3. Es conserva una còpia del 1601, autenticada per Domingo Agustí, d'una altra autenticada per Cristòfol Sunyer, el 1505, que procedia de l'original dictat per en Tomic. Arxiu Comarcal del Berguedà, col·lecció de pergamins, núm. 165.
4. RIQUER, op. cit. P. 14.
5. Anteriorment en COLL i ALENTORN, Miquel, ja havia donat per suposada aquesta autoria, cosa que nosaltres vàrem precisar per pròpia deducció, vegeu PEDRALS: "El rescat de les cent donzelles", Bagà 1988, i també ops. cits. 1991, 1994 i 1998. També arriba a aquesta deducció en RIQUER al seu darrer llibre sobre aquest tema: *Llegendes històriques catalanes*, Barcelona, 2000. Altres autors ho han recollit posteriorment.

Xavier Pedrals i Costa